

СОЦІАЛЬНА ОСНОВА ЗЛОЧИННОСТІ

В. І. Тимошенко

*доктор юридичних наук, професор,
академік АН ВО України, головний науковий
співробітник відділу організації науково-дослідної
роботи Національної академії внутрішніх справ*

Боротьба зі злочинністю в будь-якій країні є одним з пріоритетних напрямів діяльності держави. Ця проблема актуальна і для сучасної України, у якій різко ускладнилась криміногенна обстановка. До традиційних причин і умов злочинності нині додалися негативні обставини, що впливають з труднощів сьогодення розвитку країни. Першість серед соціальних проблем, які поставили перед Україною, займає війна на сході країни, невдалі або незавершені реформи в усіх сферах суспільного життя, повна підпорядкованість основних ресурсів держави меншості, ігнорування соціальних проблем більшості, економічна криза, девальвація національної валюти, спад промислового виробництва, що спричиняє значне скорочення робочих місць, зубожіння населення, корупція, – все це стимулює катастрофічне зростання злочинності. У зв'язку з цим для планування ефективних заходів у боротьбі зі злочинністю необхідно визна-

читись щодо соціальної основи злочинності.

Перш за все, слід сказати і про саме поняття злочинності. Зазвичай злочинність розглядають як історично мінливе, соціальне та кримінально-правове явище (або феномен), що є сукупністю (системою) злочинів, скоєних у відповідній державі (регіоні) за той чи інший період часу. Злочинність породжується соціальними явищами і процесами, проявляється в масштабі всього суспільства, найповніше виявляє себе через масу злочинів.

Поняття злочину держава визначає у кримінальному законі. Так, згідно з ч.1 ст.11 Кримінального кодексу України, злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин – це завжди винне діяння осудного суб'єкта, який досяг певного віку, в якому він може усвідомлювати значення своїх вчинків і керувати ними.

Така ознака, як належність до соціальних явищ, яка завжди присутня у цьому понятті, не дає можливості розмежувати злочинність і злочин, девіантність, взаємодії у соціумі. Використовуючи цю ознаку, можна говорити про генезис злочинності, а не її поняття [1].

Що ж являють собою соціальні явища? Це всі ті аспекти соціального життя, які є результатом спільної діяльності людей, що є прямим наслідком сформованих у даний час і попередній період відносин між людьми. Соціальним явищем можна визнати певний окремий злочин, разом з тим не кожен злочин обов'язково є наслідком відносин між людьми, він може бути навіть психологічною потребою неосудної людини. Про попередні відносини між людьми не може бути й мови у випадку вчинення необережного злочину.

Доречно врахувати й ту обставину, що явище у філософії – це прояв, вираження сутності, те, у чому сутність виявляється.

Феномен (грец. φαίνόμενον, від φαίνεσθαι – бути, бути видимим, також – здаватися) – явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні (у досвіді, що досягається за допомогою відчуттів). Феномен принципово відрізняється від ноумена, який залишається за межами досвіду і є предметом інтелектуального споглядання. Якщо терміном «ноумен» позначають приховану сутність предмета або явища, досягнути яку можна хіба що в процесі його глибокого вивчення, осмислення, умоглядного споглядання, то терміном «феномен» – результат впливу предмета на органи чуття, зовнішній прояв якоїсь речі, помилково сприйнятий як її сутність. Феноменом також називають незвичайне, рідкісне явище, винятковий факт [2].

Поняття терміна має містити сукупність істотних його ознак, які відмежовують даний термін від усіх інших. Виходячи з вищесказаного, пропонується таке поняття злочинності: це сукупність злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу.

Головною, найбільш суттєвою ознакою злочинності є сукупність злочинів, їх повторюваність. Якщо значного поширення набув якийсь один злочин, наприклад шахрайство, у такому разі не можна говорити про злочинність. Це буде лише розповсюджене шахрайство. А от якщо мають місце масове шахрайство, розбій, грабежі, вбивства і т. д., все це повторюється, – це вже злочинність. Отже, не буде коректним твердження, що злочинність – соціальне явище. Це сукупність соціальних явищ.

Найважливішим соціальним чинником, що діє у всіх сучасних суспільствах і викликає поряд з комплексом інших явищ

зростання девіацій, є фундаментальне протиріччя між відносно однаковими потребами людей та істотно нерівними можливостями їх задоволення. Нерівність можливостей задоволення потреб переважно визначається місцем індивідів і соціальних груп у соціальній структурі суспільства. Інакше кажучи, соціально нерівність можна розглядати як одне із значущих джерел злочинності. Сучасну людину вже не задовольняє роль спостерігача за добробутом інших, вона сама прагне до добробуту. Заслугує на увагу думка відомого німецького юриста і психолога Г.-Й. Шнайдера, що «об'єктивна» бідність не сприяє росту злочинності до того часу, поки всі у суспільстві перебувають у більш або менш однаково тяжкому матеріальному становищі. Злочинність зростає з виникненням відчуття бідності, яке проявляється тоді, коли окремі люди у суспільстві добробуту виявляються безробітними і, відповідно, «відносно бідними» [3, с. 5-6].

Нещодавно міжнародне об'єднання Оксфам (Oxfam), метою діяльності якого є вирішення проблем бідності та пов'язаної з нею несправедливістю, опублікувало чергову доповідь про майнове розшарування в світі. У цьому звіті, приуроченому до міжнародного економічного форуму в швейцарському Давосі, вказується, що статки найбагатших людей планети за рік зросли і тепер лише 1% населення Землі володіє більш ніж половиною всіх багатств. Бідна ж половина населення Землі задовольняється менш 1% світового багатства, або навіть 0,5%, якщо відняти їх чисті борги [4]. На думку професора економіки Корнельського університету Каушика Басу, відмінності в прибутках і добробуті стали настільки екстремальними і вкоріненими, що вони проходять через

покоління, де сімейний добробут і спадок мають набагато більший вплив на економічні перспективи, ніж талант і важка праця. І це працює в двох напрямках: так само, як діти із забезпечених сімей з більшою ймовірністю будуть багатими в зрілому віці, а діти, скажімо, колишніх робітників, які працюють з дитинства, з більшою ймовірністю, також будуть з дитинства працювати [5].

Ці світові тенденції повною мірою реалізуються і в Україні, де розрив між багатими і бідними приголомшує, а майнова нерівність позначається на спрямованості злочинних посягань. Центром протиправних дій, особливо тяжких, нині стали значні матеріальні цінності і грошові кошти. Серед загальної кількості зареєстрованих правоохоронними органами кримінальних проявів значний відсоток складають саме крадіжки, грабежі, шахрайство [6].

Найголовнішою причиною бідності широких верств населення в Україні, за словами члена-кореспондента НАН України, академіка НАПрН України В. Ф. Сіренка, є несправедливий і незаконний розподіл власності. Складно заперечити таке його твердження: «Суспільні багатства повинні належати всім, а приватним особам повинно належати те, що видобуто їх власною працею. У цьому полягає великий принцип соціальної справедливості, що виключає бідність як масове і хронічне соціальне явище» [7, с.120].

Бідність та відсутність економічного зростання доповнюється величезним зовнішнім боргом України. Станом на початок січня 2018 р. зовнішній економічний борг України склав 83% від ВВП країни. Це означає, що кожен заборгував міжнародним фінансовим організаціям приблизно 1800-1900 доларів [8].

Низький рівень заробітної плати українців і дефіцит робочих місць для кваліфікованих працівників провокує масштабну міграцію частини населення країни. Про реальне становище населення красномовно свідчить і той факт, що протягом 2017 р. вісім мільйонів українських сімей, тобто половина домогосподарств в Україні, звернулися за субсидіями на оплату житлово-комунальних послуг.

Нині збільшується кількість людей, які втратили свій соціальний статус і не змогли набути новий. Системи цінностей, що існували, вже зруйновано, а нові не створено. Це призводить до психологічного дискомфорту населення, його дезорієнтації, розгубленості, дезадаптації і масової девіантної поведінки. У результаті зростає правовий нігілізм, знижується поріг нетерпимості до злочинності, стирається межа між аморальною поведінкою і злочином. Право як цінність, регулятор поведінки, все більше замінюється сваволею, груповою доцільністю.

Можливі ситуації, коли правовий нігілізм провокує саме право. Прикладом такої ситуації є прийняття протизаконних актів, недосконалих та неефективних законів, які не в змозі забезпечити захист інтересів громадян. Безнормність породжує тотальну криміналізацію соціальних відносин. Криміналізація ж суспільних відносин, будучи результатом еволюції злочинності, відсутності ефективного запобігання їй, маргіналізації суспільства та створення умов, за яких послуги криміналітету виявляються для частини соціуму більш прийнятними, ніж послуги, які може надати держава, у свою чергу, сприяє подальшій небезпечній еволюції злочинності. Формуючись як відображення суспільства, кримінальна сфера разом

з тим поглиблює проблеми цього суспільства.

Розглядаючи злочинність як системне утворення, неможливо не помічати існування взаємозв'язку між криміногенними факторами, що належать до соціальних обставин та індивідуальної біопсихічної сфери. Індивідуальні властивості особистості, звичайно ж, позначаються на її поведінці. Так, особи, які нездатні володіти собою, люблять пригоди, нетерплячі та імпульсивні, здатні діяти необдуманно. Звичай особи, які вчиняють умисні злочини, егоцентричні, байдужі і нечутливі до страждань і потреб інших людей. Крім того, результатом багатьох злочинів є не задоволення потреб, а звільнення від миттєвого гніву. Особи, нездатні до саморегуляції, важко переносять розчарування, вони не схильні реагувати на конфлікт вербально, вважають за краще вирішувати проблеми за допомогою фізичної сили. Саме такі люди найбільше схильні до протиправної поведінки [9, с.114].

До протиправних вчинків може призводити моральна деградація особистості. Недоліки морального виховання проявляються в тому, що людина не має жодних уявлень про обов'язок, честь і гідність, зникає робити тільки те, що їй вигідно і безпечно. Дотримання свого слова, виконання взятих на себе зобов'язань перед іншою людиною для такого індивіда не є обов'язковим. Людина зникає, що їй можна все, всі інші особи є лише засобом досягнення її інтересів. Перешкоди, які стоять на шляху, долаються будь-якими методами, аби вони були ефективні. Ситуація стає особливо небезпечною, якщо така деградація відбувається з особою, наділеною владними повноваженнями, яка має можливість впливати на долю інших людей. Можна стверджувати, що зараз

вже сформувався особливий тип особистості з кризовою або катастрофічною свідомістю. Апатія, цинізм, байдужість пересічної людини – це реалії сьогодення. Людина відгороджується від «незручної» соціальної реальності жорстким психологічним бар'єром, повністю занурюється у приватне життя. Захист від світу, як доведено психологами, потребує постійної підтримки і підтвердження. Для цього носій катастрофічної свідомості розшукує будь-яку негативну інформацію про чужий для нього, зовнішній світ. Позитивна інформація ним просто заперечується, сприймається як помилкова. При цьому для сучасної людини, як і для суспільства загалом, характерна підвищена сугестивність і доступність для маніпуляцій зовні, агресивність стосовно зовнішнього світу і самої себе.

Перешкодою для політичного, економічного і духовного розвитку країни є корупція. Вона породжує неприпустимі диспропорції не лише в системі управління і функціонування державних інститутів, а й впливає на формування суспільної свідомості. Цікаву думку з приводу природи корупції висловив В. Крамер. За його словами, корупція є природною формою пристосування нерозвинутої людини до умов розвинутої цивілізації. Кожен прагне жити гідно, але жити доводиться відповідно до своїх достатків. Орієнтуючись на західні зразки економіки за умов іншої реальності, людина лише шукає способи непомітно вкрасти через бюджет, фінансування соціальних виплат, ринок, податки, маніпулювання фінансами. Набувши ж схильності утримуватися від злочинів, підлості, грубості і нахабства, людина тим самим позбувається засобів виживання за умов дефіциту ресурсів [10]. На жаль, тут сперечатись важко. Звісно, не всі люди

шукають можливості, як простіше вкрасти, але таких багато. Тому пріоритетною у протидії корупції має стати стратегія вжиття заходів, які спрямовані не на корупціонера, а на ліквідацію стимулів до корупційної діяльності.

Поширенню злочинності сприяє бюрократизація управлінського апарату, будь-які конфлікти у суспільстві. Слід погодитись з доктором соціологічних наук, професором М. І. Пірен, яка стверджує, що переплетення авторитаризму з бюрократизмом породжує особливе духовне середовище, де є потяг до наживи, грошей, розквітає рабська покора, догматизм мислення, консерватизм, соціальна апатія, зникає довіра до політико-владної еліти в суспільстві. «Політико-владна еліта настільки

безвідповідальна перед простими людьми, що навіть не може наважитись застосувати правові заходи до тих, хто порушує норми права, бо й сама виступає причиною таких порушень. Атмосфера неконтрольованості та безвідповідальності і призвела до цілої низки протиріч, що виливаються в систему конфліктів влади і народу на політичному, економічному та правовому рівнях» [11].

Таким чином, соціальна основа злочинності – це сукупність соціальних факторів, що сприяють злочинності. Нестабільні і непродумані трансформації економічної, політичної, соціальної і культурної сфер життя, порушення принципу рівності, несправедлива приватизація, різке соціальне розмежування, безробіття, інфля-

ція, корупція, бідність, конфлікти у суспільстві, – ось соціальна основа злочинності.

Поряд із загальними соціальними, економічними, політичними факторами, що сприяють поширенню злочинності, слід брати до уваги і психологічні, біологічні фактори, що визначають той чи інший варіант поведінки в кожному конкретному випадку.

Бездіяльність держави є основною детермінантою злочинності. На місце відсутнього правового регулювання суспільних відносин завжди приходять кримінальне його регулювання. Держава має належним чином виконувати всі свої функції. Лише комплексний вплив на всі сфери суспільного життя може істотно зменшити ймовірність злочину. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шипунова Т. В. Подходы к объяснению преступности: противостояние или взаимодополнение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Shipunova_Podhody_k_obyasneniyu_prestupnosti.pdf
2. Словарь терминов и понятий по обществознанию / Автор-сост. А. М. Лопухов. 7-е изд., перераб. и доп. – М., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ponjatija.ru/taxonomy/term/783>
3. Шнайдер Г. Й. Криминология : пер. с нем./ Под общ. ред. и с предисл. Л. О. Иванова. – М. : Изд. группа «Прогресс»-«Универс», 1994. – 504 с.
4. Богатые стали богаче: как росло глобальное неравенство в последние годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.rbc.ru/society/22/01/2018/5a6585569a79471d6f4dfbee>
5. Мир богатеет, но расслоение растет. Чем опасно неравенство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.liga.net/opinion/327925_mir-bogateet-no-rassloenie-rastet-chem-opasno-neravenstvo.htm
6. Злочинність в Україні: опублікована шокуюча статистика за 2017 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/zlochinnist-v-ukraini-opublikovana-shokuyucha-statistika-za-2017-rik.htm>
7. Сиренко В. К вопросу о причинах бедности в Украине // В. Сиренко Актуальные проблемы современной Украины (правовой аспект). Сб. статей. – Киев : Изд-во «Прогресс», 2017. – 152 с.
8. Внешний долг: каждый украинец уже должен по \$1900 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://newsnetwork.tv/news/vneshnij-dolg-kazhdyj-ukrainec-uzhe-dolzhen-po-1900.html>
9. Готтфредсон М., Герші Т. Загальна теорія злочину / Пер. з англ. Н. Бордукової. – Х. : Акта, 2000. – 326 с.

10. Крамер В. Коррупция как явление биологической эволюции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tema.in.ua/article/10995.html>
11. Пірен М. І. Бюрократизм у системі діяльності політико-владної еліти України як чинник конфліктогенності влади і народу [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ar.uu.edu.ua/article/259>

СОЦІАЛЬНА ОСНОВА ЗЛОЧИННОСТІ

В. І. Тимошенко

Обґрунтовується поняття злочинності як сукупності злочинів одного або кількох видів, що мають масовий характер і закономірно повторюються у країні або окремому регіоні протягом певного періоду часу. Стверджується, що соціальну основу злочинності складають непродумані трансформації економічної, політичної, соціальної і культурної сфер життя, порушення принципу рівності, несправедлива приватизація, різке соціальне розмежування, безробіття, інфляція, корупція, бідність, конфлікти у суспільстві.

Ключові слова: злочинність, суспільство, бідність, криміналізація, особистість, корупція.

Стаття надійшла до редакції: 30.01.2018.

СОЦИАЛЬНАЯ ОСНОВА ПРЕСТУПНОСТИ

В. И. Тимошенко

Обосновывается понятие преступности как совокупности преступлений одного или нескольких видов, имеющих массовый характер и закономерно повторяющихся в стране или отдельном регионе в течение определенного периода времени. Утверждается, что социальную основу преступности составляют непродуманные трансформации экономической, политической, социальной и культурной сфер жизни, нарушение принципа равенства, несправедливая приватизация, резкое социальное разграничение, безработица, инфляция, коррупция, бедность, конфликты в обществе.

Ключевые слова: преступность, общество, бедность, криминализация, личность, коррупция.

Получено: 30.01.2018.

THE SOCIAL BASIS OF CRIME

V. I. Tymoshenko

The author's concept of criminality as a set of crimes of one or several types having a mass character and regularly repeating in a country or a separate region during a certain period of time is substantiated. The opinion that the social basis of criminality is a set of social factors contributing to criminality is proved. The unstable and ill-conceived transformations of the economic, political, social and cultural spheres of life, violation of the principle of equality, unfair privatization, sharp social dissociation, unemployment, inflation, corruption, poverty, conflicts in society is a social basis of criminality.

Keywords: criminality, society, poverty, criminalization, personality, corruption.

Received: 30.01.2018.